

Kars Halılarında Ejder Motifi

Aslıhan Turan¹

Öz

Ejder figürü Anadolu dokuma sanatında önemli yer teşkil etmektedir. Hem Orta Asya, hem Azerbaycan hem de Anadolu Türkleri tarafından kullanılmış olan bu motifin Türk mitolojisi unsurlarından biri olduğu görülmektedir. Doğu toplumlarında özellikle Türk ve Çin inançlarında ejder bereket, bolluk ve iyiliğin sembolü olmuştur. Bu görüşler yıllar boyunca Kafkas halılarına da yansımıştır. Ejder motifi, Kafkas halılarının 16. yüzyıldan günümüze kadar geliştirdiği ejder halılarının ana motifi olmuştur. Bu motif Kars ilinde çok fazla tanınmayıp yalnızca gücü ve şifayı temsil ettiği bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca bu konu ile ilgili çok fazla yayın yapılmamıştır. Bu nedenle bu çalışma, 2017-2022 yılları arasında Kars merkez, merkeze bağlı köyler, ilçe ve ilçelere bağlı köylerde yapılan saha araştırmasında tespit edilen yetmiş bir üründen ejder motif özelliklerini yansıtan yalnızca on iki el dokuması halı örneğini içermektedir. Bu araştırmanın amacı, Kars el dokuması halılarında Türk kültüründe güçlü bir yeri olan mitolojik kaynaklı ejder motifinin form ve biçim açısından incelemesiyle bölgede genel anlamının dışında yöresel anlamına dair bulgulara yer vermek olacaktır. Yapılan çalışmalardaki bu bilgiler fotoğraf ve bilgisayar çizimleriyle desteklenerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ejder Motifi, Mitoloji, Ejderhalı Halılar, Desen

Dragon Motif on Kars Carpets

Abstract

The dragon figure has been significant in Anatolian weaving arts. This figure has been common among Central Asian, Azerbaijani and Anatolian Turks, and is one of the elements of Turkish mythology. In Eastern, especially in Turkish and Chinese belief systems, the dragon has been a symbol of fertility, abundance and goodness. These beliefs have also been reflected on Caucasian carpets throughout history. The dragon figure has been the main motif in dragon carpets developed in Caucasus since the 16th century. This figure is not well known in Kars province in Turkey; however, it was determined that it has been only a symbol of power and healing. Also, only a few studies have been conducted on the topic. Thus, the present study was conducted only on twelve hand-woven carpets that included the dragon figure among the seventy-one carpets identified during the field study conducted in Kars towns and villages between 2017 and 2022. The current study aimed to investigate the mythological dragon figure that has been a prominent cultural symbol in Kars hand-woven carpets, based on of form, and to discuss the findings on the local and regional meanings of the figure. These findings are supported by photographs and computer drawings.

Keywords: Dragon Figure, Mythology, Carpets with the Dragon Figure, Pattern.

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Sinop Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, ORCID NO: 0000-0003-2060-2175, aturan@sinop.edu.tr

Kökene ilk çağlara kadar uzanan ejder figürünün her kültürde farklı yorumlandığı görülür. Ejder figürüne, her toplum kendi inanç sistemlerine ve yaşam tarzına göre farklı isimler vermiş ve farklı anlamlar yüklemiştir (Ekiz, 2011). Batı dillerine *dragon* olarak geçen sözcüğün Yunanca kökeni olan *drakon*, yılanın bereket saçan sularıyla kuşun ilahi yaşam solüğünü temsil eden masum bir sembol olarak ortaya çıkmıştır (Wilkinson, 2019, s. 79). Bu efsanevi yaratık, Türklerde *nek/evren*, Çinlilerde *lung*, Moğollarda *moghur*, İranlılarda *ejdeha/ejderha*, Araplarda ise *tannin* isimleriyle anılmıştır (İnal, 1971).

Ejder sözcüğü, Farsça *ajdahak* veya *ajdaha* kelimelerinden türetilerek Türkçeye girmiştir (Boratav, 2012, s. 66; Duman ve Sağır, 2018). Türkçedeki karşılığı evren veya büke olarak bilinen ejderin, (Karakurt, 2012, s. 294) eski Türkçe metinlerde *büke*, *luu*, *nek*, *kök-luu*, *abırğa*, *acırga*, *indel-endek* isimleri kullanılmış ve bunların dışında *yilbegen*, *jilbegen*, *celgeben* de denmiştir (Paşayeva ve Paşayev, 2015). Ayrıca *yilbüke* olarak adlandırılan ejder, Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lügati't* Türk adlı eserinde de yer almaktadır (Bayat, 2009).

Uygur ve Çin kozmolojisinde doğumun, baharın, gök renginin ve ağacın simgesi olan Kök-luu isimli bir ejder, Tibet panteonunda gök gürültüsü ve yağmur tanrısı olarak yer almaktadır. Aynı zamanda ejder, Uygur devrinde olumlu bir simge olmuştur. Gök çarkını bir çift ejderin çevirdiği düşünülmektedir (Çoruhlu, 2010, s. 153). Ejder tasvirleri Bezeklik resimlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bunun en tanınmış örneği 19. tapınakta bulunan bir freskodaki kanatları rumî şeklinde kıvrılan ejder tasviridir. Boynuzları, pulları ve kanatlarıyla betimlenen bu ejder suyun altından çıkmaktadır. Bir gök ejderi olarak göğe yükselerek, orada bulutların arasına yerleşmektedir. Bu şekilde yağmurun yağmasına, bolluğa ve berekete sebep olacağı düşünülmektedir (Çoruhlu, 2007, s. 267).

Moğol mitolojisinde Luu, suyun sahibi ve gök tanrılarında biri, Kıpçak Türklerinde ise aile ocağının koruyucusu olarak bilinmektedir (Paşayeva ve Paşayev, 2015). Ejder, on iki hayvanlı Türk takviminin beşinci işareti olan Kök-luu'nun, astrolojiyle bağlarının da olduğu düşünülmektedir (Çevrimli, 2012). Aynı zamanda on iki hayvanlı Türk takviminde de kendini gösteren bu hayvanın yılında çok fazla yağmur yağar ve böylece bolluk, bereket getireceğine inanılır (Öney, 1969, s. 192).

Araplarda ise *evren* eski Türklerdeki gibi algılanır ve Osmanlı metinlerinde de evrenin *nihang* olarak kullanıldığı bilinmektedir. Selçuklu Türklerinde ise genellikle Çin ve Orta Asya Türk sanatının etkileri görülmektedir. Bu eserler üzerinde görülen kanatlı, boynuzlu, pullu ve ayaklı, profillerden işlenen tasvirlerle Uygurların *luu* diye tanımladıkları ejder şekli ile sürdürmüşlerdir (Esin, 1969).

Ruhsal ve dünyevi büyük bir güç, kuvvet, bilgelik, bereket, bolluk, yağmur, nazar ve uğurun simgesi sayılan ejder (Esin, 1969) iyicil ve bilge varlık olarak doğanın yaratıcı yönüyle ilişkilirken, Batı'da Orta Çağ ejderleri hava, su, ateş saçan, korkunç gövdeli, kanatlı, pençe ayaklı ve dikenli yılan kuyruklu olarak tasvir edilirler. Zamanla sembolik olarak karşıtlık içermeye başlamış ve bir yandan yaratıcı diğer yandan yıkıcı olarak görülmüştür (Wilkinson, 2019, s. 79).

Çin mitolojisi ve sanatıyla daha çok ilişkilendirilse de Türk mitolojisi ve sanatında da ejder önemli bir yere sahiptir (Çoruhlu, 2010, s. 152). Çin mitolojisinde imparatorluk sembolü olan ejder, zaman zaman hayat iksiri efsanelerinde kullanılmıştır. Ejder kavramı bu yönüyle Türkleri etkilemiş ve kendi mitolojilerinde su, bolluk ve yeniden doğuşun sembolü olmuştur. Bu bağlamda astrolojik sembolizmle de ilgisi olduğu bilinmektedir (Çoruhlu, 1999, s. 143).

9. yüzyılda Uygurların İslamiyet'i kabul etmesi bitki motiflerine karşı olan rağbeti arttırsa da hayvan motiflerinin kullanımı sanat eserlerinde bir süre daha kalıcılığını sürdürmüştür. Bu yüzyılın sonunda dikkat çeken çok önemli bir gelişme ise, motiflerin stilize edilmeye başlanması ve geometrik şekillere ağırlık verilmesi olmuştur. Bu bağlamda Kars halılarında görülen ejder figürü bazen bulutu anımsatan bazen de yılan şeklinde bir stilizasyonla kullanılmıştır.

Selçuklu kervansarayları ve çeşmelerinde sıkça görülen sonsuzluk ve koruyuculuğun sembolünü teşkil eden ejder figürleri, halı ve kilimlerde stilize edilmiş şekilde kullanılmıştır. Bu figür hem bulutu anımsatan, hem yılan formuyla, hem de girift geometrik motifler şeklinde kullanılmıştır (Erbek, 2002, ss. 146-153). Esin (1969), ejder figürünü Selçukluların komşu oldukları diğer Türk topluluklarından aldığını ifade etmiştir. Ögel (2002) ise, ejder figürünü Ön Asya'ya Türklerin beraberinde getirdiği görüşündedir (s. 561). İnal (1971) da İslam sanatında ejder figürlerinin Türklerin Ön Asya'ya ve İran'a gelmesinden sonra yaygınlaştığını belirtmektedir.

Uzak Doğu kökenli ejder figürü dokumalarda çok kullanılan bir motiftir. Bu motif 16. yüzyıl ejderli Kafkas halılarında (zemin ve bordür kısımlarında), 17. yüzyıl Uşak halılarında (bordürde), 18. yüzyıl Kırşehir ve Gördes seccadelerinde (ayetlik kısmında) yer almaktadır (Bayraktaroğlu, 1990).

Kars halılarında ejder figürü, çoğunlukla halının zemininde eşkenar dörtgen, sekizgen madalyon formunda bazen madalyonun iki ya da dört köşesinde ve S harfi şeklindeyken bazen de bordür kısmında aynı yatay sırada birbirini takip eden çift başlı ejder motifi S kıvrımlar yaparak alternatif şekilde sıralandığı örnekler gözlemlenmiştir.

Alan araştırmasında, Kars el dokuması halılarda sonsuzluk ve koruyuculuğun sembolü olan ejder motifleri tespit edilmiş olup, bu motiflerin halının orta sahasına bulunan madalyonların merkezine, çevresine, yan yana, üst üste, zeminin köşelerinde yarım madalyonlar şeklinde ve karşılıklı olarak yerleştirildiği; bazen bulutu anımsatan, bazen stilize edilmiş yılan şeklinde tasvir edildiği gözlemlenmiştir. Aynı zamanda dokumanın üzerinde genellikle birden çok ejder motifi kullanılan örnekler de mevcuttur.

Günümüzde Kars merkez, Arpaçay, Selim ve Sarıkamış ilçelerinde mevcut dokuma atölyelerinde ve bazı evlerde halı dokuma yapıldığı gözlemlenmiştir (Turan, 2020 a, s. 330). Bölgede tespit edilen halılarda görülen ejder motiflerinin eski örneklerde olduğu gibi form, biçim ve kompozisyon özelliklerine bağlı kalınarak dokumalar yapılmaktadır. Fakat yapılan sözlü görüşmelerde bölge insanının halılarda yer alan ejder motifinin anlam ve içerik bakımından neden kullanıldığını bilmedikleri, bilen çok az bir kesim tarafından bu motifi güç ve şifa temsili olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Yöntem

Araştırmanın çalışma evreni olarak, 2017-2022 yılları arasında Kars merkez, merkeze bağlı köyler, Arpaçay, Seli, Akyaka, Sarıkamış, Kağızman, Susuz ilçeleri ve bu ilçelere bağlı köylerinde alan araştırması yapılmıştır. Bölgede 71 tane el dokuması halı tespit edilmiş olup, yalnızca 12 ürün ejder motifi bulunan el dokuması halı örnekleri oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Kars'ta dokunan ve günümüze kadar gelmeyi başaran eski halılar fotoğraflar ile belgelenmiştir. İncelenen her bir ürün için bilgi formları oluşturulmuş ve ürünün bulunduğu yer, kullanım alanı, halılarda motif olarak yerleştiriliş biçimleri belirlenmiş ve ejder motifi form ve biçim açısından incelenmiş ve bu bilgiler fotoğraf ve bilgisayar çizimleriyle sunulmuştur. Bilgi formlarından yola çıkılarak halıların üzerindeki her bir motif incelenmiş

ve bu motiflerin yöredeki ve kaynaklardaki çeşitli açılardan incelenen anlamları tespit edilmiştir. Ayrıca günümüzde bu işle uğraşan işletmelerden yararlanılmış ve elde edilen veriler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Kars el dokuması halıları üzerinde bulunan ejder motifleri hakkında fikir verilmesi, gelecek kuşaklara aktarılması ve bu konuda yapılacak daha kapsamlı araştırmalara kaynak oluşturulması bakımından önemlidir.

Kars Ejder Motifli Halıların Özellikleri

Türk mitolojisinde su, bolluk ve yeniden doğuşun sembolü olan ejder figürü, İslamiyet'ten sonra da kullanılmaya devam etmiştir (Çoruhlu, 1999, s. 141). Bu bağlamda Orta Asya Türk gelenekleri ile İslami kültürün figür anlayışı, Anadolu dokumlarındaki figür sanatının ilerlemesinde katkı sağlamış ve Anadolu'ya özgü bir karakter kazanmıştır (Deniz, 2007).

Kafkas halılarında görülen ejder motifi, 16. yüzyıldan itibaren günümüze kadar gelişim göstermiş ve Kars ejder halılarının ana motifi olmuştur (Akpınarlı ve Üner, 2017). Kars bölgesi kültürel ve sanatsal açıdan Kafkasya bölgesinin Anadolu'daki uzantısıdır. Kars ili çeşitli kültürlerin harmanlandığı bir bölge olduğu için (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi [MEGEP], 2009 a, s. 11) Kafkasya bölgelerinden Anadolu'ya yerleşen halk halıcılık sanatını da bu bölgeye getirmiş ve bütün orijinalliğiyle sürdürmeye devam etmişlerdir (Turan, 2020 a, s. 331).

Kars'ın kültürel özelliğini yansıtan, belli başlı desen ve kompozisyon özelliğine sahip halılar bulunmaktadır. Bu özelliğe sahip halılar ejder desenli olarak bilinen sekizgen madalyonlu (göllü) halılardır. Merkezden dışarı doğru genişleyen bir motif anlayışı hâkim olup, çoğunlukla Kars merkez ve köyleri, Arpaçay, Akyaka ilçeleri ve köylerinde dokunduğu tespit edilmiştir.

Ejder figürü, Kars halılarında en sık görülen hayvan figürleri arasındadır. Bu figür halının orta sahasında eşkenar dörtgen, sekizgen madalyon şeklinde bazen de madalyonun iki ya da dört köşesinde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda halının geniş bordüründe, aynı yatay sırada birbirini takip eden çift başlı ejder motifi S kıvrımlar yaparak, alternatif şekilde sıralanarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bölgede bu motif, su/suyolu ve bolluk sembolü olarak da değerlendirilmektedir (Yıldız,2020).

Ejder göllü halıların benzerleri yabancı literatürde de bahsedilmiştir. Erwin Gans Ruedin'in *Caucasian Carpets* (1975, ss. 112-113) isimli kitabında, Lori Pampak halısı olarak bilinen bir halı ile Kars halılarının benzer özellikleri olduğundan söz edilmiştir. Bu halı, motif ve kompozisyon açısından Kars halısı ile benzer özellikler göstermektedir.

Kars halısı (ejderha göllü) ile benzer özelliklere sahip oluşu; her iki bölgede de (Yukarı Kür-Çoruh Boylarında ve Kars'ta) aynı kökenden olan Borçalı Karapapakların (Terekemeler) yaşamasıyla ilişkilendirilebilir. Bu iki bölgedeki halklar kültürel açıdan da Azerbaycan



Görsel 1. Sekizgen (ejder motifli) madalyonlu halı (Turan, 2020b)



Görsel 2. Sekizgen madalyon (halı motifli) içerisine yerleştirilmiş ejder (Turan, 2020a)

Türklerine çok yakın olup, aynı dil ve lehçeleri kullanmaktadırlar. Böylece bu halkların ortak geçmişe sahip olduğunu, sonraki dönemlerde ise birbirleriyle kültür alışverişinde bulunan toplumlar olduğu düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Ejder motifinin de bu halıda bulunan konumu, halkın mitoloji düşüncesinin değişmediğinin bir göstergesidir.

Yapılan alan araştırmasında ejderha motifli bir halı (sekizgen madalyonlu) Kars ili Karahan ilçesinin Koç köyünde dokunmuş olup, Kars iline bağlı Karahan ilçesinde tespit edilmiştir. Yaklaşık 15-20 yıllık olduğu tahmin edilen bu dokuma 133x191 cm'dir. Dokumanın atkı ve çözgüsü yün olup, yer yaygısı olarak kullanılmaktadır (Görsel 1). Halının orta sahası kahverengi olup, dikey doğrultuda iki sekizgen göllü (ejderha) motifi ile bezenmiştir (Görsel 2).

Bölgede yapılan sözlü görüşmede sekizgen madalyonun merkezine yerleştirilmiş motif ejderha kafasını anımsattığı için ejderha göllü halı olarak adlandırılmaktadır (Taşçı, 2020; Ilgar, 2020).

Ejder motifli (sekizgen göllü) olarak bilinen bir diğer madalyonlu halı Kars ili Arpaçay ilçesinde dokunmuştur. Kars merkezde tespit edilmiştir. 140x210 cm ölçülerine sahip yer yaygısı olarak kullanılmaktadır (Görsel 3). Yaklaşık 10 yıllık olan bu dokumanın merkezi dikey doğrultuda, kahverengi zemin üzerine iki sekizgen madalyonlu ejder motifi hâkimdir (Görsel 2). Görsel 1 deki ejderha motifli halıdan farklı olarak, sekizgen madalyonların iki köşesi de stilize edilmiş ejder figürleri ile tamamlanmıştır (Görsel 4).

Ejder motifinin bu halılarda kullanım şekli, halının merkezi dikey eksen boyunca iki sekizgen madalyonun bulunduğu ve bu madalyonların içerisine ejder figürünün yerleştirilmesi şeklinde olduğu gözlemlenmiştir. Bazı örneklerde (Görsel 3) ise, zeminde bulunan madalyonların her iki köşesine yerleştirilmiş ejder motiflerinin hâkim olduğu tespit edilmiştir. Fakat sekizgen madalyonlu halıların bordürlerinde kullanılmadığı gözlemlenmiştir.

Alan araştırmasında stilize edilmiş ejder figürü, üçgenlerle çevrili geometrik desenli madalyonlu halı örneklerinde de gözlemlenmiştir. Bu kompozisyon özelliklerine sahip halılar dört üçgenle çevrili geometrik desenli madalyonlar içerir. Bu özelliklere sahip halılar bölgede koltuklu şirvan olarak isimlendirilmektedir (Yıldız, 2017). Bu grupta yer alan halılarda üçgenler içerisinde stilize edilmiş, geometrik forma sahip ejder motifleri yer almaktadır (Görsel 5). Bölgede bu figürlü motif, ejder veya ejderha ayağı olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda bu kompozisyon özelliklerine sahip halıların bordür kısmında stilize edilmiş, geometrik forma sahip çift başlı ejder motifleri de görülmektedir.



Görsel 3. Sekizgen göllü ejderha motifli halı (Temel, 2020b)



Görsel 4. Ejder motifi (Turan, 2020b)



Görsel 5 (yanda).
Üçgenlerle çevrili geometrik desenli
madalyonlu halı (koltuklu Şirvan)
(Turan, 2020b)

Görsel 6 (üstte).
Ejder/ejderha ayağı motifi (Turan, 2020b)

Görsel 7 (altta).
Çift başlı ejder motifi
(Turan, 2020b)



5. yüzyılda Kök Türklerde dünya hâkimiyetinin simgesi olmuş çift başlı ejder motifinin Türklerde de totemik bir anlam ifade ettiği düşünülmektedir (Esin, 1979, ss. 17-18). Kars halılarında çift başlı ejder figürü, genellikle bordürlerde aynı yatay sırada birbirini takip eden alternatif şekilde sıralanarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Sözü edilen bu motif S kıvrımlar yaparak uzanır.

Üçgenlerle çevrili geometrik desenli madalyonlu halı, Kars merkeze bağlı, Çağlayan köyü Çağlayan Camiinde tespit edilmiştir. Kenarları üçgenlerle çevrili madalyonlu halı 160x236 cm ölçülerine sahiptir ve hemen hemen 15 yıllıktır (Görsel 5). Yer yaygısı olan dokumanın zemini bordo renk olup, üzerinde etrafı üçgenlerle çevrili iki adet art arda aynı desenli madalyon hâkimdir. Madalyonun dört köşesi basamaklı üçgen şekilde madalyonun yarısı yerleştirilmiştir. Madalyonun zemini mavi renk olup, içerisi ejderha ayağı motifi ile bezenmiştir (Görsel 6). Dokumanın ikinci geniş bordüründe ise beyaz zemin üzerine, aynı yatay sırada art arda sıralanan S kıvrımlar yapan çift başlı ejder motifi alternatif şekilde sıralanarak kullanılmıştır (Görsel 7).

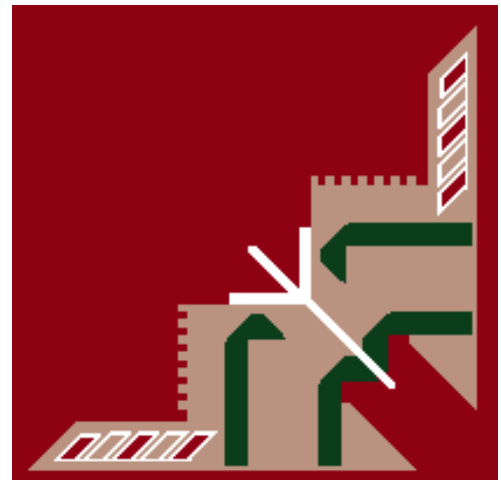
Ejderin yer-gök-su kavramı ilişkisinde önemli bir yeri vardır. Tüm canlılar için yaşam kaynağı olan su ile ejderin bazen birlikte tasvir edilmesi, hem sanatsal hem de sembolik anlamda bahsettiğimiz birlikteliğin önemini ortaya koyar (Çoruhlu, 1999, s. 172).

Ejder Türk kültüründe suyun kudreti olarak bilinmektedir (Esin, 1979, s.37). Ejder çiftinin evren düzenini, evren çarkını çeviren ve sonsuzluğa işaret eden sembolizmi düşünüldüğünde, ejder ve su birlikteliği kapsamında şifa verdiği anlaşılmaktadır (Karamağaralı, 1976, s. 250). Aynı zamanda göllerden, nehirlerden geçerken nemi, yağmuru dünyaya dağıtır ve böylece yeryüzündeki bereketi kontrol etmiş olur. Yer ejderi bulutların arasına girer ve yağmur yağmasını sağlar ve bunun beraberinde bolluk ve bereket getirir. Yukarıda belirtildiği gibi su, yaşamı, varoluşu, bolluğu ve bereketi simgelediği gibi, Türk Mitolojisinin de başlangıç unsurlarından biridir. Söz konusu ejder gök ve yer-su unsurlarına bağlı olarak geniş bir uygulama alanı oluşturur.

Dokumalarda görülen su/suyolu motifi, zikzak olarak algılanmaktadır. Suyun oluşturduğu dalgalanmaya bağlı olarak bu zikzak algısının ortaya çıktığı düşüncesindeyiz. Bu özelliği ile aşağıdaki Kars halılarında da oldukça dikkat çekmektedir.



Görsel 8. Üçgenlerle çevrili geometrik desenli madalyonlu halı (koltuklu şirvan) (Turan, 2020b)

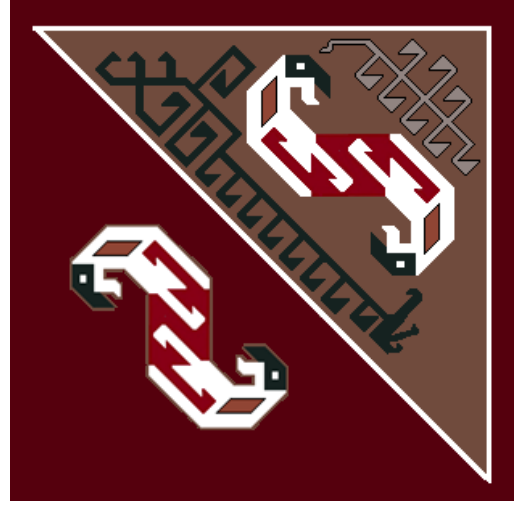


Görsel 9. Ejder motifi (Turan, 2020b)

Kars Arpaçay ilçesi Cedere köyünde tespit edilen Görsel 3'teki halı ile aynı kompozisyon özelliklerine sahip olan üçgenlerle çevrili geometrik desenli madalyonlu (koltuklu şirvan) halı, 115x175 cm ölçülerindedir. Yaklaşık 50 yıllık olduğu bilinen dokuma yer yaygı olarak kullanılmaktadır (Görsel 8). Halının merkezi dikey doğrultuda bordo zemin üzerinde iki adet aynı desenli madalyon hâkim olup, madalyonun dört köşesi karşılıklı gelecek şekilde stilize edilmiş ejder motifleri bulunmaktadır (Görsel 9).

Araştırmada çift başlı ejder motifinin bulunduğu sekizgen madalyonlu halı Kars merkezde tespit edilmiş olup, Kars ili Arpaçay ilçesinde dokunmuştur. Yaklaşık 30 yıllık olan bu ürün 150x285 cm ölçülerdedir (Görsel 10). Yer yaygısı olarak kullanılan dokumanın zemin rengi bordo olup merkezine sekiz köşeli madalyon yerleştirilmiştir. Madalyonun köşeleri basamaklı üçgen şekilde madalyonun yarısı yerleştirilmiştir. Zemini kahverengi olan bu üçgen madalyonun merkezinde çift başlı ejder motifi hâkimdir. Ayrıca çift başlı motifin çevresi yeşil ve gri renkte ejder/ejderha ayağı motifleri ile süslenmiştir (Görsel 11).

Alan araştırmasında ejder/ejderha ayağı motifi ve halının bordüründe S kıvrımlarla alternatif şekilde sıralanarak yerleştirilmiş geometrik çift başlı ejder motifi, çoğunlukla sekizgen madalyonlu ve koltuklu şirvan olarak bilinen halılarda gözlemlenmiştir.



Görsel 10 (yanda üstte).
Sekizgen madalyonlu (ejder motifli) halı
(Turan, 2020b)

Görsel 11 (üstte).
Çift başlı ejder/ejderha ayağı
(Turan, 2020b)

Görsel 12 (yanda altta).
Kars Adler halı (Turan, 2016b)

Görsel 13 (altta).
Ejder motifi
(Turan, 2016b)



Bölgede halı dokuyan, bu işle uğraşan ve mevcut halılara sahip olan kişiler ile yapılan sözlü görüşmelerde bazıları halılarda görülen çift başlı ejder motifinin şifa ve bereket anlamına geldiğini; bazıları da bu motif hakkında hiç bir bilgiye sahibi olmadığını, yalnızca eski örneklerle bakılarak dokunduğu bilgisini vermişlerdir.

Kars'ta madalyonlu halılar desen özelliklerine göre isim almaktadır. Buna örnek olarak Görsel 12'de bulunan Kars ili Arpaçay ilçesine bağlı Tomarlı köyünde tespit edilen madalyonlu halı, Adler Kazak halısı olarak bilinmektedir. Bu madalyonlar ise bölgede çelebi madalyonu olarak adlandırılmaktadır. Araştırmada, stilize edilmiş ejder motifi çelebi madalyonlu halılarda da kullanıldığı görülmüştür.

Adler halı, yaklaşık 47 yıllık olan 170x250 cm ölçülere sahip bir yer yaygısıdır. Dikdörtgen şekilli kahverengi zemin üzerine dikey eksen boyunca üç çelebi madalyon yerleştirilmiştir. Madalyonun dört tarafından dış eksene doğru stilize edilmiş ejder motifi çıkarılmıştır (Görsel 13).

Alan araştırmasında Görsel 12'de bulunan halıdan, madalyon özelliği ile farklı olan bir Adler halı tespit edilmiştir. Tomarlı köyünde tespit edilen bu Adler halısı 164x256 cm ölçülere sahip yer yaygısıdır (Görsel 14). Dokumanın orta sahası dikey doğrultuda bordo zemin üzerinde



Görsel 14 (yanda).
Kars Adler halı (Turan, 2020b)

Görsel 15 (üstte).
Ejder/ejderha ayağı motifi
(Turan, 2020b)

geometrik madalyon yan yana yerleştirilmiştir. Madalyonun dört tarafından, dış eksene doğru stilize edilmiş ejder/ejderha ayağı motifi çıkarılmıştır (Görsel 15). Bölge insanın çoğu bu geometrik ejder motifini, ejderha ayağına benzettikleri için bu şekilde ifade ettiklerini belirtmişlerdir. Kars Adler halılarının, bölgede en çok görülen halı gurubu olup çoğunlukla Kars merkez, merkez köyleri, Arpaçay, Akyaya, Selim ilçeleri ve köylerinde dokunduğu tespit edilmiştir.

Kars'ta hâlen dokunmakta olan ejder motifli bir diğer halı örneği kıvrımlı halı veya kartuşlu halı olarak bilinmektedir (Turan, 2020 a, s. 337). Bölgede tek ve iki madalyonlu örnekleri tespit edilmiştir. Madalyonlar karmaşık biçimli sekizgenler şeklindedir ve madalyonlar etrafında karşı karşıya durmuş S biçimli motifler şeklinde görülmektedir. Ayrıca zeminin köşeleri veya eşkenar dörtgenlerin kenarları da bulut motifleriyle doldurulur. Anlaşıldığı üzere bu motif hem akarsuları, hem bulutların gökyüzündeki pozitif ejderi sembolize etmektedir.



Görsel 16 (üstte). Madalyonlu kartuşlu halı (Turan, 2020b)

Görsel 17. Koçbaşı (semaver) başlıklı madalyon halı (Turan, 2020b)

Görsel 18. Ejder/kıvrımlı dal (Turan, 2020b)

Madalyonlu kartuşlu halı Kars merkez Vayizoğlu Camisinde tespit edilmiştir. Sekiz köşeli madalyonlu halı 137x222 cm'dir (Görsel 16). Yer yaygısı olan dokumanın orta sahası dikey doğrultuda bordo zemin üzerinde madalyon bulunmaktadır. Madalyonun etrafı (Görsel 17) ve zeminin köşeleri, çeyrek ve simetrik olarak kullanılan S şeklinde bulutu andıran stilize edilmiş geometrik ejder figürü ile çevrelenmiştir (Görsel 18). Bölgede özellikle de Arpaçay ilçesinde S şeklinde stilize edilmiş geometrik ejder figürü kıvrım dal olarak da ifade edilmektedir.

Bu bölgede halılarda tespit edilen ejder motifi şekil itibari ile saray dokumalarındaki motiflere benzese de, Azerbaycan Karabağ ve Kazak bölgelerinde Malıbeyli veya Bulutlu isimleriyle bilinen ejder motifleri ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir (Kerimov, 1983, s. 84). Bu motifler çok stilize edilmiş, geometrik tarzda, bulutu andıran kıvrımlara sahip veya S harfi şeklinde uygulanmış ve günümüz Kars halılarında da bu şekilde dokunmaya devam etmiştir. Tarihsel açıdan savaşlar ve sürgünler yaşayan Kafkasya'nın bir uzantısı olarak, Terekeme (Karapapaklar), Azerbaycan Türkleri gibi Kafkas kökenli insanların göçleriyle farklı kültürel değerlerin kaynaştığı bir coğrafya haline gelmiştir. Bu değerlerden biri olan dokumaların karakteristik yapıları çok kültürlülük ile gelişmiş desen ve motifleriyle harmanlanmış, ticaret yolu ile de günümüze kadar gelebilmiştir.

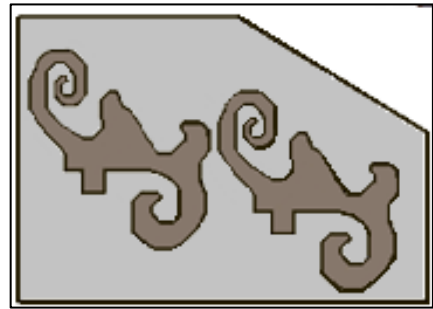
Konumuzu oluşturan ejder figürü, birçok kültürde kullanılan ortak bir unsur olarak görülmektedir. Kimi varyasyonlarda bereketli yağmurları yağdıran veya fırtınaları çıkaran bir kudret sayıldığı için bazı durumlarda bulut şeklinde de tasvir etmişlerdir (MEGEP, 2009 b, ss. 24-25). Ayrıca ejderin bulutlar arasına yerleşip yağmura sebebiyet veren bir sembol oluşu ve astroloji ile ilişkisi Türk İslam inançlarında ve sanatında yerini almış ve devam etmiştir (And, 1998, s. 326).



Görsel 19 (yanda).
Madalyonlu halı (Turan, 2019b)

Görsel 20 (üstte).
Ejder motifi (Turan, 2019b)

Görsel 21 (altta).
Ejder motifi (Turan, 2019b)



Bir diğerk örnekte dokuma tek madalyonludur. Desen özelliğı incelendiğinde köşegöbek tarzında bir kompozisyon oluşturulmuştur. Dokuma 200x329 cm ölçülerindedir. Kars merkeze bağılı Çağlayan köyü Çağlayan Camiinde tespit edilen dokuma yer yaygısı olarak kullanılmaktadır (Görsel 19). Dikdörtgen şekilli halının zemin rengi bordo olup tek madalyon içerisine karşılıklı duran, stilize edilmiş geometrik ejder motifleri yerleştirilmiştir (Görsel 20). Madalyonun köşeleri ise, beşgen içerisine çeyrek ve simetrik olarak kullanılan S şeklinde bulutu andıran stilize edilmiş geometrik ejder figürü ile süslenmiştir (Görsel 21).



Çağlayan Camiinde tespit edilen bir başka halı, bölgede dörtgen madalyonlu olarak isimlendirilmektedir. Halının merkezine dikey doğrultuda iç içe geçmiş 3 ejderha motifi yerleştirilmiştir (Görsel 22). Bölgenin bazı köylerinde bu halılar çengelli halı olarak, madalyonları ise kuyrumlu göl olarak adlandırılmaktadır (Temel, 2019). Bölgede yapılan sözlü görüşmede, bu madalyonlar çengel motifi ile oluşturulduğu için çengelli halı olarak ifade etmektedirler.



Görsel 23'teki ürün 126x197 cm ölçülere sahip bir yer yaygısıdır. Dokumanın zemin rengi açık kahverengi olup, dikey doğrultuda iç içe geçmiş ejderha motifi bulunmaktadır. Madalyonun köşeleri üçgen şekilde madalyonun yarısı yerleştirilmiş olup bu motife ejderha, ejderha ayağı ve çengel denilmektedir (Görsel 24).



Görsel 22 (üstte). Dörtgen madalyonlu halı/çengelli halı (Turan, 2019b)

Görsel 23. İç içe geçmiş ejderha/Kuyrumlu göl motifi (Turan, 2019b)

Görsel 24. Ejder/ejderha ayağı/çengel motifi (Turan, 2019b)

Görsel 25 (altta). Ejder/kancalı ejder (Türkmen aynalı motifli) halı (Turan, 2020b)

Ejder motifinin hâkim olduğu bir diğer grup da Türkmen aynalı motifli halılardır. Bu halılarda madalyonların içine yerleştirilen motifler ve bordürler farklılık gösterir. Sekizgenlerin içinde Türkmen aynası yerleştirilmektedir. Madalyonların merkezi; sekiz köşeli yıldız, iç içe yıldız ve geometrik şekillerle tamamlanmıştır. Bölgede bu madalyonlar ejder ya da kancalı ejder olarak bilinmektedir. Kars Susuz ilçesine bağlı Ermişler köyünde tespit edilen sekizgen madalyonlu (Türkmen aynalı motifli) halı, 58x108 cm ölçülere sahip yolluk halısıdır (Görsel 25). Zemin rengi kahverengi olan dokumanın dikey doğrultuda sekizgenleri vardır. Bu sekizgenlerin merkezine iki ejder/kancalı ejder motifi (Türkmen aynası motifi) yerleştirilmiştir. Kancalı ejder madalyonların zemin rengi krem olup sekiz kollu yıldız motifi ile bezenmiştir (Görsel 26). Madalyon içine yerleştirilen ejderha motifi şekli ile Azerbaycan Kazar grubu Gence halıları ile benzer özellik göstermektedir.

Kars halılarında görülen bir diğer stilize ejder motifi ise kompozisyonun bütünleştirici motiflerinden olup, karşılıklı duran bir çift ejder formunda kullanılmıştır. Bu formdaki ejder motifi Kars halılarında zeminde bulunan madalyonların içerisine serbest bir şekilde yerleştirilmiş olarak görülmektedir. Araştırmada, bu özelliği ile altıgen madalyonlu halı, Kars ili Akyaka ilçesine bağlı Geçit köyünde dokunmuştur. Bu dokuma Karahan köyünde tespit edilmiştir. Bu dokuma yaklaşık 80 yıllık olup, 135x405 cm ölçülerindedir (Görsel 27). Siyah zeminli halının zemini üzerine iki adet altıgen madalyon yerleştirilmiştir. Madalyonun zemin rengi krem olup merkezine karşılıklı duran stilize ejder motifleri yerleştirilmiştir (Görsel 28, 29).



Görsel 26. Sekizgen madalyonlu (Turan, 2020b)

Sonuç

Ejder motifi Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada gelişim göstermiştir. Bu motif mimari yapılarda, mezar taşlarında, şifahanelerde, kapı tokmaklarında, ev eşyalarında, halı ve kilimlerde en fazla kullanılan motifler arasındadır. Türk kültüründe pek çok sembolik anlamı bulunan ejderin yer-gök-su, bolluk ve bereket unsurları kapsamında önemli bir yeri vardır.

Yapılan alan araştırma sonucunda, Kars halılarında ejder figürünün zengin bir uygulama alanına sahip olduğu tespit edilmiştir. İncelenen bölgede tespit edilen Kars el dokuması halılarda bereket, şifa ve güç sembolü olarak bilinen ejder motifine pozitif anlam yüklenmiştir. Bu motifin dokumanın zemininde eşkenar dörtgen, sekizgen madalyon şeklinde, bazen de madalyonların orta sahasına, çevresine, yan yana, üst üste veya karşılıklı olarak yerleştirildiği, bazen buluta benzeyen bazen stilize edilmiş yılan formunda bazen de geometrik motifler şeklinde tasvir edildiği gözlemlenmiştir.

Ejder motifi halılarda bazen stilize edilmiş bir şekilde tek başına ve karşılıklı gelecek şekilde bazen de çift başlı ejder motifini oluşturan bir unsur olarak kullanılmıştır. Bu motifin dokumanın hem bordür kısmında hem de zeminin kısmında kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca dokumanın zemininde birden çok ejder motifi kullanılan örnekler de mevcuttur.

Kars ve çevresinin karakteristik özelliğini yansıtan halılar mevcut olup 16. yüzyıldan itibaren gelişim göstermiş ejderhalı halılar da merkezden dışarı doğru genişleyen bir motif anlayışı hâkimdir. Dokumalarda stilize edilerek, geometrik formlarda ve bazen de çok basit şekillerde olduğu görülmüştür. Ayrıca birçok sanat eserinde olduğu gibi halılarda da, stilize



Görsel 27 (yanda). Geometrik altıgen madalyon halı (Turan, 2020b)
Görsel 28-29 (altta). Ejder motifi (Turan, 2020b)

edilmiş bu motifler, geometrik tarzda bulutu andıran kıvrımlara sahip veya S harfi şeklinde uygulanmıştır. Günümüzde Kars halılarında da bu şekilde dokunmaya devam ettiği tespit edilmiştir.

Bölgede ejder figürünün genel anlamının dışında yöresel anlamı da bulunmaktadır. Dokumaların geniş bordüründe S kıvrımlar yaparak alternatif şekilde sıralanması ile kullanılan çift başlı ejder figürü, bölgede su/suyolu ve bolluk motifi olarak, Kars Adler adıyla bilinen halılarda zemine yerleştirilen madalyonun dört tarafından dış eksene doğru stilize edilmiş şekilde kullanılan geometrik ejder motife ise ejderha ayağı denildiği tespit edilmiştir. Ayrıca dokumanın merkezi dikey doğrultuda 3 tane iç içe geçmiş ejderha motifi, bölgede kuyrumlu gül olarak da adlandırılmaktadır.

Alan araştırmada tespit edilen Kars el dokuması halılarında motifin formu; dokuma yapan kişinin yaratıcı gücü ya da dokuma tekniğinden kaynaklanmakta olup, bölgede tespit edilen daha eski tarihli örneklerden gelenekselleşerek günümüze kadar gelen aynı formların devam ettiği görülmektedir. Ayrıca Anadolu dokumalarında yer alan ejder motiflerinin, bölgedeki dokumalarda da sembolik bir tarzda tasvir edildikleri tespit edilmiştir. Fakat günümüzde ejder motifi eski sembolik anlamını kaybetmiş ve yalnızca dekoratif öge olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bu konu ile ilgili yayın neredeyse hiç yapılmamıştır. Bu nedenle kültürümüzü yansıtan bu figürlerin belgelenecek sonraki kuşaklara tanıtılması, dokuma sanatında daha çok kullanılması ve kullanım alanlarına yönelik yeni üretim ve tasarımlar yapılması hedeflenmektedir.

Kaynaklar

- Akpınarlı, F. ve Üner, İ. (2017). İç Anadolu bölgesi halılarında görülen figüratif sembol ve motifler. *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 10(20), 630-651.
- And, M. (1998). *Minyatürlerde Osmanlı-İslam mitolojisi*. Akbank Kültür ve Sanat Müdürlüğü.
- Bayat, F. (2009). Geçiş ritüeli bağlamında arınma. *Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 75-78.
- Bayraktaroğlu, S. (1990). Kırşehir ve mucur seccadelerinde 18. yüzyıla ait örnekler. *Kültür ve Sanat*, 8, 39-43.
- Boratav, P.N. (2012) *Türk mitolojisi*. Bilgesu Yayınları.

- Çevrimli, N. (2012). Değişik işlevli bir grup madeni eser üzerinde görülen ejder figürleri hakkında bir değerlendirme. *Vakıflar Dergisi*, 37, 193-222.
- Çoruhlu, Y. (1999). *Türk mitolojisinin ABC'si*. Kabalıcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2010). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalıcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken devir Türk sanatı*, Kabalıcı Yayınevi.
- Deniz, B. (2007). Tekstil ürünlerini saklamada kullanılan halı ve düz dokumalar. *Sanat Dergisi*, 3(12), 1-13.
- Duman, H. & Sağır, T. (2018). Antik dönem medeniyet ve inançlarında ejderha ve tanrı ilişkileri üzerine bir değerlendirme. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 4(11), 522-528.
- Ekiz, M. (2011). Niğde'deki Hristiyan Türk kiliselerinde yer alan ejder figürleri: ikonografik açıdan bir bakış. *Sanat Tarihi Dergisi*, 20(1), 39-62.
- Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük'ten günümüze Anadolu motifleri*. Kültür Bakanlığı Yayınlar.
- Esin, E. (1969). Evren Selçuklu sanatı evren tasvirinin Türk ikonografisinde menşeleri. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, 162.
- Esin, E. (1979). *Türk kozmolojisi ilk devir üzerine araştırmalar*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Ilgar, Özgür. (2020, Ağustos 08). Ö. Ilgar ile Görüşme [Ses kaydı]. Kars/Arpaçay-Tomarlı, Türkiye.
- İnal, G. (1971). Susuz Han'daki ejderli kabartmanın Asya kültür evresi içindeki yeri. *Sanat Tarihi Yıllığı 1970-1971, (IV)*, 153-181.
- Karakurt, D. (2012). *Türk söylence sözlüğü*. <http://www.scribd.com/doc/75536480/Türk-Söylence-Sozlugu>
- Karamağaralı, B. (1976), Anadolu'da XII.-XVI. Asırlardaki tarikat ve tekke sanatı hakkında. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 247-267.
- Kerimov, L. (1983). *Azerbaydjanskiy Kover II-*, Baku, Gyandzhlik Yayınevi, 149-150.
- MEGEP, (2009a). *El sanatları teknolojisi Kafkas halı desenleri*. Ankara.
- MEGEP, (2009b). *El sanatları teknolojisi, hayvansal motif çizimi*. Ankara.
- Ögel, B. (2002). *Türk mitolojisi*. Cilt-II. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öney, G. (1969). *Anadolu Selçuklu sanatında ejder figürleri*. Belleten, 33, 171-192.
- Paşayeva, V. ve Paşayev, N. (2015). Ejder desenli Azerbaycan halıları. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi/Journal Of Institute Of Fine Arts*, 15, 103.
- Ruedin, E. G. (1975). *Caucasian Carpets*, Rizzoli, New York, 112-113.
- Taşçı, Fatma. (2020, Mart 02). F. Taşçı ile Görüşme [Ses kaydı]. Kars/Arpaçay-Tomarlı, Türkiye.
- Temel, Feray. (2019, Kasım 21). F. Temel ile Görüşme [Ses kaydı]. Halk Eğitim Merkezi, Kars, Türkiye.
- Turan, A. (2020a). *Kars yöresinde bulunan madalyonlu halıların tespiti*. G. Ibrahimova ve M. Kıdıryüz, (329-347). Iksad Yayın.
- Turan, A. (2019b, 2020b). *Görsel*. Kars-Merkez.
- Wilkinson, K. (2019). *Semboller ve işaretler*. Alfa Yayınları.
- Yıldız, B. (2017). B. Yıldız ile Görüşme [Ses kaydı]. Yıldız halıcılık, Kars, Türkiye.